

היבטים מנטליים של לחימה בתוך תת־קרקעי

דורון ברגר,¹⁶ יפעת ברקו¹⁷

האתגר: בעימותים א־סימטריים הצד החלש עושה שימוש נרחב בתווך התת־קרקעי אשר מאפשר לו לעקוף את מערכי ההגנה של האויב, להתיש אותו תודעתית, להתארגן בחשאי ולפגוע בו תוך נטרול עליונותו. צה"ל מתמודד עם התווך התת־קרקעי בעת האחרונה באופנים שונים ברמה המבצעית, אולם לא הוקדשה מספיק תשומת לב למשמעויות המנטליות של הלחימה בתווך התת־קרקעי. הלוחמים חווים תחושת פחד וחוסר ביטחון הנובעים מאובדן חושים מתחת לקרקע, חוסר יכולת לראות את שאר הלוחמים, חוסר ידיעה בנוגע למקום הימצאותו של מפקדם, קושי ביצירת מיפוי של המרחב בו הם פועלים, ועוד. נוסף על כך, חוסר היכרות של מפקדים עם הזירה החדשה יחסית, קושי בשיתוף ידע בין יחידות, איבוד תחושת העליונות הצבאית והיכולת ליזום מול האויב, ושינוי בנהלים ובתרגולים – מגבירים את חששותיהם של הלוחמים.

פרק זה נכתב טרם מבצע "צוק איתן" ובתקופה שאופיינה כראשוניות העיסוק בפיתוח טכניקות לחימה בתווך התת־קרקעי (להלן תת"ק) ביחידות שונות בצה"ל.

מאז כתיבתו, תחום התת"ק בצה"ל התפתח משמעותית – נצבר ניסיון מבצעי בלחימה בתווך, פותחו טכנולוגיות ואמל"ח ייעודיים וכן הוקמו והוכשרו יחידות שונות למשימות בתווך זה. על אף התמורות שחלו בתחום, בהרנו להציג בשער זה את הפרק הנוכחי מתוך הבנה שצה"ל ימשיך להתמודד מול איום זה וכי התוכנות והמשמעויות שעולות מהמחקר מהותיות להבנת ההיבטים המנטליים של לחימה בתת"ק גם בעת הנוכחית, וכן תרומות לאופן ההתמודדות ופיתוח הידע והיכולות של יחידות צה"ל מול איומים חדשים.

16 רס"ן (מיל') דורון ברגר, לשעבר רמ"ד תורה בממד"ה ופסיכולוג צבאי ביחידות היבשה.

17 סא"ל יפעת ברקו היא רע"ן פיתוח ארגוני ממד"ה ולשעבר פסיכולוגית צבאית ביחידות היבשה.

מבוא¹⁸

התבוננות בהתפתחות העימותים על פני ההיסטוריה, מצביעה על תהליך של מעבר מעימותים קונוונציונליים בין כוחות צבאיים מדינתיים, לקראת עימותים א־סימטריים בין מדינות וישויות סמי מדינתיות או ארגוני טרור (שער האויב למטה, 2007, בן הדור, ב., עירן־יונה, מ., דנדקר, כ., 2011).

אחת המשמעויות של תפיסת השינויים בדימוי של טבע העימותים או מאפייניהם היא הצורך הברור בהבנה והמשגה של סוגי העימותים השונים. לרר ועמרם־כץ טוענים כי ייצור הידע נעשה לשם פענוח שדה הקרב והמשגה מחודשת של דימוי היסוד שלו (לרר ז. ועמרם־כץ.ש., 2011).

בעימותים הא־סימטריים, אחד מן הצדדים מאופיין לרוב בנחיתות צבאית, לכן יימנע ממפגש ישיר עם הצבא שמולו ובדרך כלל ינקוט באסטרטגיה של התשה במטרה להכריע תודעתית את היריב. כחלק מוכנה של העימות הצד "החלש" יבחר דרכי פעולה שנועדו לתקוף את נקודות התורפה של הצד "החזק" ולנטרל את יתרונותיו היחסיים.

פעילות מבצעית בתווך תת־קרקעי היא שונה מדימוי שדה הקרב הקלסי והקונוונציונלי, ודורשת הבנה ופענוח של ההיבטים ההתנהגותיים של הקבוצה הלוחמת בה.

השימוש בתת־ק, טבעי או מעשה אדם, מהווה את אחד מהפתרונות המרכזיים לסוגיית הא־סימטריה. פתרון זה מאפשר לבטא את יתרונותיו היחסיים של הצד "החלש", ובינם: פעילות השאית תוך שמירה על סודיות מקום האתרים התת־קרקעיים, יכולת התארגנות להתקפה במחסה התת־קרקעי וחזרה אליו בתום המהלך ההתקפי, שימוש במנהרות לעקיפת מערכי ההגנה של היריב כדי לפגוע בו מעורפו, הסתייעות באוכלוסייה אוהדת. כמו כן, שימוש בתת־ק מסייע לצד "החלש" לנטרל את עליונות האש והתמרון של הצד החזק שאינו יכול להפעיל את חלקם במתאר זה (כגון: אי יכולת להפעיל ארטילריה בתווך, קושי בזיהוי אויב). אין זה מקרה כי ככל העימותים הא־סימטריים בעידן המודרני עשה הצד "החלש" שימוש נרחב בתת־ק: בווייטנאם, באפגניסטאן, בצ'צ'ניה, בלבנון בעימות הישראלי־פלסטיני ועוד.

18 פרק זה מתבסס על תלקיט "שער האויב למטה" של מחלקת היסטוריה (2007).

לחימה בתווך תת־קרקעי – מהי?

תווך תת־קרקעי הוא חלל הנמצא מתחת לקרקע בתצורות שונות, כגון: מנהרה, יעד מבוצר תת־קרקעי, מחסני תחמושת ועוד (ענף כשירותיות מקחצ"ר, 2009).

את לחימת התת"ק אפשר לחלק לשלושה שלבים מרכזיים:

1. עד הכניסה לתווך – הלחימה מעל הקרקע עד תפיסת הפירים והפתחים ועד בכלל.
2. הכניסה וההשתלטות על המבואה בתווך.
3. סריקה וטיהור של התווך.

כל אחד משלבי הלחימה מאופיין בקצב לחימה אחר, בטכניקות פו"ש אחרות ואתגרים פיקודיים שונים.

שלב ראשון

הלחימה בשלב זה היא לחימה קונוונציונלית שמתורגלת רבות. עם זאת, מפקדים עם ניסיון לחימה בעופרת יצוקה, מציינים שלתווך התת־קרקעי השפעה גם על כוחות שלוחמים עילית בעיקר ב־2 היבטים:

1. אי בהירות בנוגע למיקומו של האויב, גם לאחר שלכאורה התבצע טיהור המרחב.
2. החשש מפיצוץ מנהרות תופת מתחת לרגליך.

שלב שני

שלב זה מאופיין במעבר חד בין ודאות יחסית לעמימות גבוהה, בין אור לחושך, בין שקט יחסי לרעש רב ובין קצב לחימה איטי עד סטטי (מאפיין את נקודת הסיום של השלב הראשון – כיבוש המתחם העילי ואיסוף המודיעין על פנים התת"ק) לבין קצב לחימה מהיר מאוד ואגרסיבי.

שלב שלישי

מתאפיין בלחימה סדורה ומתונה תוך החזרת סדר, ארגון ושליטה לכוח (כגון: פינוי פצועים, טיהור התווך) והסתגלות לתנאי התווך.

שימוש בתת"ק בלחימות עבר בעולם

למרות שהשימוש בלחימת תת"ק הוא מרכיב כמעט אינהרנטי בקרב הלחימה המודרנית, אפשר למצוא דוגמאות לשימוש בתווך עוד מהעת הקדומה ולאורך כל ההיסטוריה, כגון: מרד בר כוכבא, מלחמות העולם (הראשונה והשנייה), מלחמת וייטנאם ומלחמת אפגניסטאן. מניתוח של אותם שימושים בתת"ק לאורך ההיסטוריה, אפשר לאפיין שני שימושים מרכזיים:

1. שימוש בעל אופי הגנת־פסיבי

שימוש כמקומות אחסון והספקה, מקומות התארגנות ומסתור של כוחות, בסיסי התארגנות ליציאה לפעילות מבצעית, מפקדות ועוד.

2. שימוש התקפי

שימוש במנהרות שנחפרו אל עורף עמדות האויב לצורכי מודיעין והחדרת כוחות, פיצוץ עמדות האויב באמצעות מנהרות ועוד.

כדרך של מלחמות, ניסיונו של הצד "החלש" לנטרל את יתרונותיו ועוצמותו היחסיות של הצד "החזק" באמצעות שימוש בתת"ק, הובילו לפיתוח של פתרונות ואמצעים שונים לסוג לחימה זה. ההתמודדות עם התווך נעשתה בשני רבדים מרכזיים. האחד, רובד טכני של מציאת פתרונות ואמצעים טכניים ייעודיים לתווך עצמו. לדוגמה: השמדת התווך באמצעות עשן, הסימת פתחי היציאה והרעבת הלוחמים ששהו בתווך, הזרמת מים וחומרים כימיים, הפצצה מהאוויר ועוד. רובד שני נעשה באמצעות התארגנות חדשה של הכוחות מול המשימה והקמתן של יחידות ייעודיות ללחימה בתווך, דוגמת "עכברושי המחילות" (Tunnel rats) - יחידה ייעודית של צבא ארה"ב שהוקמה במלחמת וייטנאם כדי להתמודד עם מאפייני הלחימה בתת"ק. הקמת יחידות אלו תרמה לפיתוח שיטות לחימה והתמקצעות ואף לפיתוח מערכות אימונים ייעודיים.

התמודדות צה"ל עם לחימת התת"ק

כעשורים האחרונים אנו עדים להתמודדות של כוחות צה"ל בלחימה עם איום התת"ק. איום זה התפתח כתגובה לשילוב של תהליכי אורבניזציה מואצים במזרח התיכון והעליונות הצבאית היחסית של צה"ל בזירות הלחימה השונות. בשל כך מפתחים היריבים בזירות השונות שימושים נרחבים בתת"ק (סופר, א, 1999).

כאמור, צה"ל התמודד עם התת"ק במספר זירות: בלחימה השוטפת באיו"ש ובמבצע "חומת מגן", במלחמת לבנון השנייה (בדמות "שמורות טבע" - מרחב לחימה וארגון השטח הכולל עמדות שפזורות בסבך וכן מערך ביצורים ובונקרים נסתר החפור בתוך מנהרות טבעיות או מלאכותיות. הוראת לחימה זמנית, מז"י, 2006), בלחימה ברצועת עזה ובמבצע "עופרת יצוקה". עיקר ההתמודדות הצה"לית עם הנושא מתמקדת בהיבטים הטכניים והמכניים של התווך באמצעות פיתוח טכניקות לחימה, שימוש באמצעי טכנולוגיה לצרכים מבצעיים והגדרת התמחויות לחימה של מסגרות צבאיות (החל ביחידה ייעודית דוגמת ה"סמור" וכלה באימונים ייעודיים למחלקות הלוח"ז בגדודי החי"ר).

דוגמה לעיסוק הצה"ל בתחום היא ההתמודדות המבצעית עם התווך במבצע "עופרת יצוקה" ובעקבותיו. בתחקיר קצין חי"ר וצנחנים ראשי (2009) עלה כי טרם המבצע לא היה כמעט עיסוק בתחום, יחידות לא הוכשרו והתאמנו, מפקדים בדרגים גבוהים יחסית לא היו בקיאים בתו"ל והתווך כאיום לא היה חלק מנוהל הקרב וההיערכות למשימה. מעבר לכך, גם לאחר המבצע עיקר הכוונת הכוחות לעיסוק בתחום היה בהתמקדות באיתור פתחי הכניסה לתווך התת-קרקעי ושליטה בהם ולא כניסה אליהם וטיהורם. יתר על כן, כוחות החי"ר שהוגדרו לטיפול וכניסה לתווך, הם מסגרות לחימה קטנות (בגודל מחלקת רובאים) שהוכשרו לכך.

היבטים מנטליים של לחימה תת-קרקעית

רוב העיסוק בהתמודדות עם איום התת"ק בכלל ובצה"ל בפרט, מתמקד בהיבטים הטכנו-טקטיים של הלחימה: פיתוח טכניקות לחימה, פיתוח אמצעים טכנולוגיים לזיהוי התווך וללחימה בו, הגדרת כשירויות נדרשות והקמת יחידות ייעודיות לתחום זה. עם זאת, לא ניכר עיסוק ולא נאסף ידע רב על המשמעויות המנטליות של הלוחם והמסגרת בלחימה בתת"ק.

ההיבט המנטלי של לחימת התת"ק מהווה נדבך חשוב בכשירות המבצעית של הלוחם והכוחות לפני וכמהלך כניסתם ולחימתם בתווך והוא בעל השפעה משמעותית על אפקטיביות הלחימה בו:

"הצורך להתמודד עם הוויאטקונג במגרשו הביתי הוליד בעיות רבות: היילים סרכו לרדת למחילות, פאניקה מתחת לפני האדמה, חוסר מקצועיות בלחימה פנים מול פנים, היעדר מיומנות של סריקת מחילות. בקיצור, תוצאות זעומות במחיר יקר" (דברי מפקד יחידת "עכברושי המחילות", שער האויב למטה, 2007).

בפרק זה נשפוך אור על המאפיינים המנטליים של הלחימה בתת"ק, נבקש לפענח ולעשות צעד ראשון בבניית בסיס ידע בתחום, וזאת כדי לשפר את מוכנות הכוחות ללחימה בתוך זה.

מתודולוגיה

הפרק הזה מבוסס על מחקר איכותני שבו נאספו נתונים משלוש יחידות לוחמות סדירות באמצעות ראיונות אישיים, שיחות חתך, תצפית משתתפת, ופגישות עבודה עם אנשי מחלקת תפיסות בזרוע היבשה ואנשי המעבדה התפיסתית.

שלוש היחידות הלוחמות הן בעלות מאפיינים שונים בייעודן, במבנה שלהן, ברמת העיסוק ובאופן העיסוק שלהן בנושא.

להלן תיאור תמציתי של היחידות:

יחידה 1

יחידה ייעודית לתחום התצפית והאש, שהוטל עליה להתמחות ולפתח טכניקות קרביות ללחימה בתת"ק. היחידה עברה אימון מקיף ויסודי בן 5 שבועות בו פותחו טכניקות לחימה שונות ובסיומו התקיים תרגיל יחידה, שחלקו היה במתאר תת"ק. כוחות מיחידה זו נלחמו במלחמת לבנון השנייה עם אויב בתוך שמורות טבע, שבו מאפיינים מסוימים של תת"קרקע.

בעת כתיבת שורות אלו מתקיימים אימונים ספציפיים לכמה מהכשירויות הנדרשות ללת"ק והנושא מוטמע בגרף ההכשרות והאימונים.

יחידה 2

גדוד הסיור החטיבתי (גדס"ר) – יחידת חוד של חטיבות החי"ר. מורכבת מ־3 יחידות בעלות תחומי מומחיות שונים (סיור, חבלה ונ"ט). אימון הלת"ק התקיים בפלס"ר בזמן תקופת שני האימונים היחידתיים (בהפרש של למעלה מעשרה חודשים). בכל אימון שכזה, הוקצו מספר ימי אימון ללת"ק.

יחידה 3

גדוד חי"ר סדיר – בוצע אימון בן מספר שעות בקרב מחלקות לו"ז (לוחמה זעירה) בחניכת נציגי היחידה הראשונה. מחלקות אלו מהוות את הכוח הלוחם הקדומני של הגדוד והפלוגה, בעלות יכולות סיור משופרות ביחס ליתר מחלקות הגדוד.

את המאפיינים והתובנות שנמצאו, אפשר לחלק לשני תחומים מרכזיים:

1. מאפייני האימון והמפגש עם המשימה – היתכנות המשימה, משמעותה, ראשוניות המפגש עם התווך, עמדות על המשימה והאופן בו היא נתפסת.
 2. מאפייני התווך – סוגיות של אוכדן חושים, ראייה מנטלית, דימוי אויב ונפגעים.
- המאפיינים שיוצגו משותפים לכל היחידות שנבדקו, אבל חלקם מכילים שונות הנגזרת ממאפייני היחידות ומידת עיסוקן בנושא.

עיקרי התובנות והמצאים

"יכולת האוריינטציה שלנו ברובד הסגור, החשוך והתת־קרקעי, פחותה לאין שיעור מיכולת ההתמצאות בשטח בנוי ברובד העליון. הסיבות לכך הן מגוונות וברורות. בין השאר: הקושי הגדול להפריד בין הרקע האורבאני לעצמים אשר אנו נעים בקרבם; חד גוניות וכמות פרטים נמוכה כלומר, אינפורמציה מעטה שמקשה על הבנת המרחב, גודלו ותיחומו. עוד צריך להוסיף לזה את מאפייני הדחיסות של המרחב התת־קרקעי ותחושתנו בו כבתוך מבוך, במיוחד בעת מעבר אנכי בין מפלסים סגורים. ולבסוף, אין לנו ברובד התת־קרקעי התחתון את היכולת של מכשור ניווט לוויני, מכיוון שהקירוי העליון העבה מפריע לקליטת הלוויינים. אנו נאלצים להסתמך על החושים הטבעיים שלנו והם, כאמור, מוגבלים מאוד בתוך המרחב העמוק והסגור הזה".

(עיר מבצר, 2008, עמ' 178).

מאפייני האימון והמפגש עם המשימה

1. ראשוניות האימון

למרות שכוחות צה"ל נפגשו עם הלחימה בתת"ק במלחמת לבנון השנייה ובמבצע "עופרת יצוקה", העיסוק עד כה בנושא התת"ק, היה נחלתן של יחידות מיוחדות בודדות כמו שלדג ויהל"ם. המשמעויות שנגזרות מכך הן: חוסר היכרות של מפקדים עם הנושא, קושי בהעברה ושיתוף של ידע בין יחידות (הן בשל הבידול הארגוני והן בשל שאלת הרלוונטיות של ידע המתפתח במערכים וחילות שונים) ושכניקות קרביות לא מוגדרות וחלוטות. הלוחמים והמפקדים ביחידה השנייה והשלישית חוו את הראשוניות כחוסר סדר וידע, מעין סוג של ניסוי וטעייה:

"כל תרגיל שינוי משהו אחר. צריך לדעת מה התו"ל. לא מספיק סגורים",
 "היה הבדל בין הצוותים. על הצוותים הראשונים עשו ניסיונות ולצוות
 האחרון היה ברור יותר מה עושים", "יש תחושה שלא הייתה העברת ידע
 בין יחידות. יש יחידות שעוסקות בזה שנים ומנגד תחושה שהאימון שלנו
 מאוד ראשוני".

(לוחמים).

הראשוניות וחוסר הבהירות בנוגע לטכניקות הקרביות מהווים גורם משמעותי
 להעצמת תחושת הפחד וחוסר הביטחון שחשו הלוחמים מול המתאר.

2. האם יש חדש תחת השמש?

בבואנו לבחון את תחום הלח"ק נתקלנו בפער משמעותי במידה בה נתפסת הלחימה
 בתת"ק כתחום לוחמה חדש או כשילוב של מרכיבים שונים מצורות לחימה קיימות.
 בשעה שהפיקוד היותר בכיר נטה לראות לחימה זו כשילוב של טכניקות לחימה
 קיימות (לש"ב, יעד מבוצר, סריקה מאובטחת, צב"ש), הרי שהלוחמים והמפקדים
 סבורים, שמאפייני הסביבה הייחודיים לתת"ק הופכים אותו למשהו אחר וחדש,
 הן בהיבט הטכני ובמיוחד בהיבט המנטלי:

"עם כמה שזה דומה ללש"ב – זה לא דומה. בבית יש קומות וחדרים,
 נכנסנו אלפי פעמים לבית, אנחנו יודעים איך הוא נראה. פה אנחנו לא
 יודעים איך זה נראה. יכול להיות 2 מטר לפנינו חדר, מטען. כל העניין
 בתת"ק הוא איודאות", "במנהרות אין ניסיון של הצבא בניגוד ללש"ב
 שהניסיון בו נכתב בדם. יש הרבה אופציות להיפגע שם ואין פתרונות.
 אתה די שפן ניסיונות", "בלש"ב – מסדרון הוא שטח השמדה. בתווך –
 הכול הוא שטח השמדה".

(לוחמים).

"בבית אתה רואה את הגודל שלו ואילו בתת"ק אתה יודע שיש איב,
 צפוף, יש פתח יציאה אחד", "כשיתחיל להיות שם דם ופצועים, דורכים
 עליהם. בבית לוקחים את הפצוע הצידה ולא רואים אותו".

(מפקדים).

להערכתנו אפשר לשייך את הפער האמור לפער שקיים ברמת הידע והניסיון
 הקודם בין רמות הפיקוד השונות. בעת שהמפקדים היותר בכירים התאמנו ולהמו
 במתארים שנתפסים כבעלי מאפיינים דומים ללח"ק (כדוגמת יעד מבוצר),

הרי שהפיקוד הזוטר הם חסרי התנסויות מסוג זה במסגרת תהליכי ההכשרה, האימונים והלחימה. הסברים נוספים לפער אפשר לשייך למידת הבגרות - ניסיון ופרספקטיבה רחבה שנרכשו לאורך השנים. בגרות זו מאפשרת להתמודד בצורה אפקטיבית ומהירה יותר עם מצבים חדשים.

3. לגיטימציה של המשימה

מניתוח הטקסטים והמפגשים עם מפקדים, עולה שקיימת תמימות דעים בין כל הדרגים על מידת הרלוונטיות של איום התת"ק כאיום ריאלי וממשי בעימות הבא. לצד הסכמה זו, קיימים חילוקי דעות מקצועיים בקרב מקבלי ההחלטות על מידת הלגיטימציה לכניסה ללחימה בתווך - האם נכון וצריך להכניס כוחות חי"ר לתת"ק. שאלת הלגיטימציה המשימה עולה בהקשר של הכניסה והלחימה בתווך וזאת מול אפשרויות פעולה אחרות (כגון: הפצצה מהאוויר, אטימת התווך וכדומה):

"לדעתי לא יכניסו אותנו לזה ויפעילו את זה מבחוץ", "לא צריך להיכנס בכלל אלא אם יש בפנים משהו שמהווה איום מטורף שמטוסים או טנקים לא יכולים להשמיד".

(לוחמים).

שאלה זו מתחדדת מול מאפייני הכוח שנדרש לביצוע המשימה ומידת כשירותו למשימה. מהשיחות שערכנו, עולה כי שתי היחידות - הגדס"ר וגדוד החי"ר - אופיינו בהתנגדות לכניסה לתווך ותפסו את המשימה כמשימה מורכבת המיועדת ליחידות מיוחדות בלבד. יתר על כן, ביחידה הראשונה, הייעודית, שנתפסת על-ידי לוחמיה ומפקדיה כיחידה מיוחדת, שררה הבנה כי הם מיועדים לביצוע משימה זו:

"מי שצריך להיכנס הן יחידות מובחרות. חי"ר ממוקצע לשטח פתוח וללחימה קבוצתית", "זה לא בשבילנו להילחם שם".

(לוחמים).

נוסף על כך, כחלק משאלת הלגיטימציה של המשימה, עולה השאלה האם נכון להפעיל כוח חי"ר לביצוע משימה זו לאור הציפייה למחיר הגבוה הצפוי (יפורט בהמשך). הן הלוחמים והן המפקדים סבורים שהפעלת כוח למשימה זו צריך צידוק ערכי-משימתי גבוה וחשוב מאוד כגון: חייל חטוף, מודיעין איכותי במיוחד או פגיעה משמעותית באויב:

"אם אין שם גלעד שליט, אז אין סיבה לגמור צוות שלם בשביל להוריד

כמה מחבלים. צריך להוריד פצצה שם", "לא מאמינים שיכניסו פלוגה בשביל סתם מנהרה", "צריך שהמ"פ יסביר לפני לכל הפלוגה למה צריך להיכנס לתווך. להיכנס לתווך שהוא קשה ומפחיד בלי צדקת דרך אמיתית מפחידה את החייל"
(לוחמים).

"להיכנס רק אם זה נותן יתרון, כמו 50 מחבלים או חטוף. משהו עם תוצאה בקרב", "לא שווה לסכן 20 לוחמים בשביל 5 מחבלים".
(מפקדים).

מאפייני התווך

4. אובדן חושים

אחד מהמאפיינים הבולטים של הלחימה בתת"ק היא ההוצאה מאיזון של תפקוד החושים השונים:

"בתוך התווך קיים חוסר התמצאות מוחלט".

(מפקד).

הראשון והבולט מכולם הוא החסך בחוש הראייה (המעבר מאור לחושך מוחלט והיעדר השימוש באמצעי תאורה בשל החשש מפני חשיפת כוחותינו). כנגזרת של הפגיעה בראייה יש העצמה משמעותית בשימוש בחוש המישוש לצורך אוריינטציה מרחבית. כמו כן, כאמור, הפגיעה בחוש הראייה עלולה להוביל לפגיעה במרקם החברתי של הכוח הלוחם. כמעט בכל הסיטואציות הקרביות, הלחימה מתבצעת על-ידי קבוצות של לוחמים – לחימה היא תופעה קבוצתית-חברתית. ההימצאות בסיטואציה קרבית יחד עם חברים אשר אותם אתה רואה ומרגיש, מחזקת את תחושת הביטחון וההוסן המנטלי של הפרט – תחושות שנפגעות במצב של חשיכה מוחלטת כמו בתת"ק.

חוש נוסף שקל לפגוע בו הוא חוש השמיעה. הלחימה בתת"ק מאופיינת בהעברת פקודות ועדכונים בצעקות לאור החשכה המוחלטת והיעדר קליטה של מכשירי קשר. מעבר לכך, לחימה בחלל סגור, צפוף ולא אקוסטי היא בעלת פוטנציאל גבוה מאוד לפגיעה ושיבוש של חוש השמיעה (כגון: חירשות, "צפצופים" באוזניים, הפרה של שיווי המשקל), אשר עלולים לפגוע בכשירות הפרט וביכולת שלו לשמוע פקודות ולהעביר מידע.

"חלק גדול מההתמצאות היא דרך צעקות וזה לא טוב. אתה לא שומע כלום".

(לוחם).

לצד הפגיעה האמורה, לרעש יש גם משמעות על אופן תפיסת הקרב ודימוי מידת הקטלניות של האויב (Anthony, 1982).

5. "ראייה מנטלית"

הבנת שדה הקרב או זירת הלחימה מחייבת יצירה של "תמונה מנטלית" אצל המפקד של המרחב בו מתרחשת הלחימה. ברובד הבסיסי ביותר מדובר על מיפוי פיזי של המרחב, מיקום כוחותינו ומידע אודות האויב (סד"כ, יכולות, מיקום וכדומה), כאשר ברובד העמוק יותר יש שאיפה "לחדור" לעולמו הפנימי של האויב ולנסות ולשער את צעדיו ואף להשפיע על מחשבותיו ורצונותיו להילחם.

בדומה ללש"ב, התווך התת-קרקעי יכול להיות רב ממדי, כלומר הימצאות של אויב ב־360 מעלות ביחס לכוח (לפניו, מאחוריו, מצדדיו, מתחתיו ומעליו). המאפיינים הסכימטיים המוקצנים והפגיעה בחישה (בעיקר הוויזואלית) שנגזרת מהלחימה בתת-קרקע, מקשים על בניית מפה קוגניטיבית של סביבת הלחימה, מיקום האויב, מיקום כוחותינו ועוד. היעדר מפה קוגניטיבית של מרחב הלחימה מעצים את אי-הוודאות, אשר קיימת ממילא בשדה הקרב, בקרב הלוחמים והמפקדים. בכל היחידות שרואיינו, נמצא צורך ממשי לצמצם את מרחבי אי-הוודאות עד לכדי מינימום אפשרי בנוגע למרחב הלחימה וליצור בו סדר. אמצעים שמצאנו שיכולים לצמצם את אי-הוודאות בתת-ק: טכנולוגיה, מודיעין ואורגניות הכוח.

לדעתנו, הצורך המובהק בצמצום אי-הוודאות בתת-ק, הוא הגורם המסכיר את תחושת התלות הכמעט מוחלטת שמפתחים מרבית הכוחות בטכנולוגיה. הגם ששדה הקרב המודרני רווי בטכנולוגיה, הרי שלא פעם התחושה הכללית היא שהטכנולוגיה היא סוג של משאב נוסף שמייצל את אפקטיביות הלחימה, אך היא אינה מהווה תנאי הכרחי להיממה. לא כך הן התחושות של כלל הכוחות שנחקרו בנוגע לתת-ק. הכוחות דיווחו על מחסור גדול באמצעי טכנולוגיה שמתאימים ללח"ק והצביעו על כך כתנאי הכרחי להצלחת הלחימה בתווך:

"נכון להיום אין פתרון טכנולוגי טוב. ה־eyeball מאוד מוגבל בעבודה.

מספיק מכשול קטן כמו אבן ואנחנו כבר לא יכולים לקבל תמונה מספקת

על מה שיש בפנים".

(לוחם).

"עם מה שיש לנו עכשיו זה לא מספיק טוב כדי להיכנס".

(לוחם).

ערוץ בסיסי נוסף להסדרת תמונת הקרב "חונה" בעולם המודיעיני. אחד מתפקידי המרכזיים של המודיעין הוא פיזור של "ערפל הקרב" ויצירת תמונה אמינה עד כמה שאפשר של שדה הקרב. בעניין זה, מצאנו שהגם שקיים מודיעין איכותי על האויב בהקשר של איום התת"ק, הוא אינו מגיע לידי הכוחות הלוחמים. לכן הכוחות נמצאים בוואקום שמעצים את אי-הוודאות ומאפשר ללוחמים ולמפקדים הזוטרים ליצור תרחישים דמוניים על המצופה להם בתווך.

"הקצין אמר שאין בכלל מודיעין על תת"ק, "הערכות המודיעין לא מספיק מדויקות".

(לוחמים).

לוחם, שאינו יודע מה מצפה לו בלחימה בתת"ק, מפתח ציפיות לתרחיש קיצוני שהופך לכרירת המחדל שלו. בה בשעה שהאיום התת-קרקעי מאגד בתוכו מגוון רחב של צורות ותרחישים פשוטים יחסית שדווקא בהם צפוי להיתקל הלוחם הממוצע (בדגש על לוחמים מגדוד החי"ר ולא דווקא לוחמים מיחידות ייעודיות - מיוחדות). הגם שהטיעון המרכזי לא-הפצת המידע הוא סכנת דליפה ופגיעה בביטחון המידע, הרי שעדיין קיימת רמה כללית של מידע שאפשר להעביר לכוחות ולא תהווה פגיעה, כמו למשל איזה סוגים של מבנים תת-קרקעיים קיימים, עם אלו איומים צפויים הכוחות להתמודד (מיקוש וכדומה) ועוד.

כאמור, אחד מהממדים של "ראייה מנטלית" של שדה הקרב מתייחס גם ליכולת למפות את מיקום כוחותינו והיחסיות ביניהם. הלחימה איננה אירוע של הפרט לבדו, אלא היא פעולה של קבוצה מאורגנת, בעלת מטרה משותפת ודרכי פעולה אחדות. לקבוצתיות זו יש חשיבות טכנית במיזוי הכוח בלחימה אך לא פחות מכך זהו אחד מהמנגנונים המרכזיים להתמודדות מנטלית אפקטיבית עם תעוקת הקרב. Anthony (1982) אף מצא כי הלחימה בקבוצה מעניקה ללוחם נחמה בכך שהמצב שהוא חווה נחווה גם על-ידי אחרים, ושהיא תורמת לצורך לגלות שליטה ומעניקה ביטחון. מכאן שריבוי אנשים מסייע בהתמודדות עם מצב הלחימה המאיים. מהיחידות העלו טענה שאורגניות הכוח היא גורם חשוב מאוד ללחימה בתווך זה הואיל והיא מצמצמת את מרחב אי-הוודאות. כאשר תנאי הסביבה הם של חושך כמעט מוחלט, הידיעה של מי צועד מלפניי ומאחוריי מצמצמת ממד מסוים של אי-ודאות ומייצרת מידה של בטחון ושליטה. ביטוי של תחושה זו אפשר למצוא

בדבריהם של לוחמים מיחידות הגדס"ר והחי"ר אשר סברו שהלחימה בתת"ק היא משימה שמתאימה יותר לצוותים של יחידות מיוחדות -

"בתת"ק זו לחימה של צוותים כי צריך תקשורת טובה".

(לוחם).

הואיל וזו נתפסת כלחימה המחייבת תקשורת ברמה גבוהה מאוד בתוך הכוח - תקשורת שקיימת לדעתם בצוותים מיוחדים.

6. דימוי אויב

מהשיחות והראיונות שקיימנו עולה פער בנוגע לאופן שבו נתפס האויב שנלחם בתווך, כמו גם פער תפיסתי בנוגע ליחסי הכוח שבין האויב ובין כוחותינו. המסרים הפיקודיים לא רואים יתרון משמעותי לאויב בגלל אלמנט ההפתעה של כניסת כוחותינו לתווך (כגון: לא ידוע לאויב מתי ומהיכן תתבצע הכניסה), האמירה שהלחימה מתבצעת בתנאים סביבתיים זהים לשני הכוחות והן שבהינתן שאנו שולטים על פתחי היציאה מהתווך, אז האויב לכוד בפנים. מנגד, הלוחמים והמפקדים הזוטרים סבורים ש"לאויב יש יתרון מטורף" בגלל היכרות מוקדמת ואוריינטציה עם התווך, יכולותיו לטמון מלכודות לכוחותינו וכן תפיסת האויב כמי שבא להילחם עד טיפת הדם האחרונה.

"הוא מלכד שם ומכיר את השטח טוב מאיתנו. הוא מפתיע אותנו ומחכה שתתדר לשם". "האויב לא בא להישאר בחיים. אין לו מה להפסיד. זה האויב הכי מסוכן".

(מפקד).

"בדר"כ כשבאים להילחם יש לנו יתרון. אבל פה אין. אין לו מה להפסיד. הוא רק מחכה לנו ויודע שיחסלו אותו", "זה הבית שלו. זה מבוך שהוא מכיר אותו ויכול לשים מטענים ולשחק איתך שם. יכולים למוטט עלינו, על כל הפלוגה. יכולים להרוויח זמן ולצאת ממקום אחר", "הם באים להילחם בתור שאהידים", "במקומות צרים זה לחימה אחד על אחד ומאבדים את יתרון הכמות", "זה כמו בווייטנאם. ככה ניצחו את האמריקנים".

(לוחמים).

7. פחד

כל משימה קרבית באשר היא עשויה לעורר תחושה של פחד. עם זאת, בשיחות שערכנו עולה תחושה כי משימת הלחימה בתת"ק מעצימה את תחושת הפחד. עוצמת התחושה היא נגזרת של היכרות הלוחמים עם התווך, אימונים וכשירות, דימוי האויב ויכולותיו בתווך ועוד. לאור גורמים אלו מצאנו שונות בעוצמת תחושת הפחד בין היחידות. היחידה הראשונה התאמנה רבות בתווך ושמה לעצמה את נושא הלחימה בתת"ק כאחד מהכשירויות המרכזיות. על כן ניכר כי עוצמת הפחד פחותה יותר לעומת שתי היחידות האחרות שלא התאמנו רבות בתחום. ביחידות אלו ניכרה, בקרב הלוחמים והמפקדים, תחושת פחד מהכניסה אל התת"ק. ביטוי לפחד זה אפשר למצוא בתיאור ישיר של המשימה:

"כמה אנשים באמת מוכנים לרדת כשאתה יודע שזה הסוף שלך", "אם הם מאורגנים לזה אפשר 'להוריד' את כל הצוות לא משנה כמה מיגון יהיה לך. זה כמו משימת התאבדות", "להיכנס לתווך תת-קרקעי זה מסוכן, מוות, מיותר, מפחיד", "להיכנס לתת"ק זה להיכנס לקבר כשאתה בחיים, התאבדות". (לוחמים).

"אתה הולך בידיעה שאלו שהולכים קדימה יקריבו את עצמם". (מפקד).

ביטוי נוסף לפחד אפשר למצוא גם באמירות רבות שמבטאות אמונה נמוכה בשאלת הפעלת הכוח למשימה זו בפועל, העצמת דימוי האויב והצפת שאלת ערכיות המשימה.

8. נפגעים

קיימת תמימות דעים שהלחימה בתת"ק תגבה כמות נפגעים גבוהה מאוד: "צריך להכין הרבה שקי גופות". אפשר לחלק את ההתייחסות לסוגיית הנפגעים לשני היבטים: טכני ומנטלי.

בהיבט הטכני - בניגוד למתארי לחימה אחרים שם אפשר או להזיז את הפצוע או לעקוף אותו ולאור האתגר האמיתי בפניו הפצועים, נוצר מצב בתת"ק בו נוכחות הפצועים תלווה את הכוח לכל אורך הלחימה. נוכחות הנפגעים הופכת למכשול עבור התמרון והתנועה בתווך וכן משפיעה על סדר התנועה של הכוח - אלמנטים שמיוחסת להם חשיבות רבה בתת"ק.

"אנשים יפלו אחד על השני. ידרכו על גופות ויתקדמו הלאה",

(לוחמים).

"שיתחיל להיות שם דם ופצועים – דורכים עליהם", "לפצועים אין פתרון כרגע. עלו לבד למעלה", "אף אחד לא מדבר על פינוי פצועים ולא יודעים מה לעשות. צריך לתכנן ולמצוא אמצעים", "אם יש פצוע בחוט השדרה – לדרוך עליו יפגע בו עוד יותר".

(מפקדים).

מעבר לכל האמור לעיל, לנוכחות הנפגעים בתווך לאורך הלחימה יש השפעה על המורל ורוח הלחימה של הכוח: עצם המציאות שבה הפצועים, שהם חברים לנשק, מהווים מכשול פיזי בלחימה, כמו גם התחושה שכרגע אין מענה טוב לפינוי הפצועים, מעצימה את החשש מפני סוגיית ההיפגעות: הסיכוי הגבוה להיפגע, החשש מפני אי טיפול ופינוי בזמן, חשש מפני פגיעה באחר ו/או בפרט עצמו.

"גם בית יכול להתמוטט, אבל להיקבר מתחת לאדמה זה אחרת".

(לוחם).

9. פיקוד ושליטה בכוחות

מהשיחות והראיונות שערכנו, מצאנו שהלחימה בתווך התתי־קרקעי מאתגרת סוגיות בתחום הפיקוד על הכוח והשליטה בו. האתגרים הפיקודיים שצינו המפקדים והלוחמים:

- מתן צידוק ומשמעות לכניסה לתווך עבור הלוחמים.
- ויסות הכוחות שנכנסים לתווך כדי לשמור על רצף לחימה אפקטיבי. כמו כן, על המפקד שמכניס את הכוחות לספק תמונת מצב לכוחות הנכנסים על הלחימה בתווך.
- שמירה על קור רוח ורוח לחימה –

"לשמור שהחיילים מתפקדים ולא נכנסים לשוק", "לשמור על קור רוח ורוח לחימה. לא לאבד את העשתונות. אתה רואה את הכול קורס עליך. פעם אחת תראה חולשה ו...".

(מפקדים).

- מיקום המפקד – מתוך השיחות שביצענו עולה תמימות דעים בנוגע לצורך לנוכחות בולטת ומשמעותית של מפקדים בעת הלחימה בתווך. לצד אמירה זו, קיימת הבחנה

בין רמות הפיקוד השונות והציפייה מהן: מ"פ, סמ"פ, מ"מ/מפק"צ.

מ"פ – באימונים, נכנס המ"פ לתווך בין הצוות הראשון לשני, בשעה שהסמ"פ נותר בכניסה לפיר. המיקום שנבחר מהווה איזון בין הצורך להיות קרוב לחזית הלחימה ולהשפיע עליה, ובין שליטה על כלל הכוחות שבתווך. לעומת בחירה זו, המפקדים מסמנים את האתגר המשמעותי ביותר וההשפעה העיקרית של המ"פ דווקא בשלב השלישי של הלחימה¹⁹ – שלב הטיהור. בשלב זה נדרשת הערכת מצב מהירה ומשתנה, הסדרת הלחימה וארגון מהיר ומשתנה של הסד"כ מול מצב הלחימה. לטענתם של המפקדים, המ"פ חייב להישאר בריא ושלם עד לשלבי הלחימה המאוחרים:

"המ"פ יותר משמעותי בחלק האחרון. בלתיפוס את הפתחים זה רץ והמ"פ פחות משמעותי. הוא יותר משמעותי בהערכת המצב. המ"פ אסור שייפול. צריך להיות אחרון בכוח ולקבל החלטות ברגעים קריטיים".
(מפקד).

סמ"פ – לאורך הלחימה, הסמ"פ היה בסמוך לפיר ושימש עתודה פיקודית למ"פ ובמקרה בו המ"פ נפגע היה עליו להיכנס לתווך ולקבל פיקוד על הכוח. מול תפיסה זו, טענת הלוחמים היא כי כניסת הסמ"פ תוך כדי הלחימה (בשלב השני) עשויה לפגוע ברצף הלחימה ואינה בהכרח אפקטיבית לאור הקושי שלו לייצר תמנ"צ:

"אם המ"פ נפגע או שילוב הסמ"פ הוא תלות של שלב הלחימה בו אנו נמצאים. בזמן כיבוש המבואה, הקצין שמוביל את הכוח צריך להוביל ולקבל החלטה. הוא יודע את כל המידע על המבנה. הסמ"פ צריך להיסגר מה קורה למטה בשביל הערכת מצב וזה זמן קריטי. להכניס סמ"פ בשלב הזה זה בזבז זמן. באמצע לחימה לא כדאי להוריד את הסמ"פ. זה לא חכם שהוא יוביל את הלחימה".

(לוחמים).

• מ"מ / מפק"צ – קיימת הסכמה רחבה שעל המ"מ להיות בחוד הלחימה ולהוביל את ההתקדמות בתוך התווך:

"המ"מ צריך להיות ראשון. הוא פותח את הפיר. המ"מ נותן את כל

הפקודות. לחייל בחולייה אין כושר קבלת החלטות. למ"מ יש ניסיון".
(לוחמים).

בעוד המ"פ נתפס כמי שאחראי על ארגון הכוח בזמן הלחימה (כגון: תגבור כוחות, אחראיות על פינוי פצועים, יצירת תמונת מצב), נתפס המ"מ (מעבר לתרומתו המקצועית) כמי שאחראי על יצירת והחזקת רוח הלחימה והחתימה למגע עם האויב. ציפייה זו מתעצמת לאור התנאים הייחודיים לתווך שמעצימים את חוויית הפחד והרתיעה מהתקדמות ולחימה זו.

- ארגון הכוח – לכל אורך שלבי הלחימה בתווך פוטנציאל שחיקת הכוח הוא גבוה מאוד ומייצר צורך קריטי בארגון מתמשך של הכוח, כך שיתן מענה אפקטיבי להכרעת היריב. ארגון זה כולל ציוות מחדש של צמדי לוחמים, ויסות כוחות שנכנסים לתווך וחלוקת משימות תוך כדי הלחימה עצמה, ובשלבם מתקדמים יותר – ניהול פינוי הפצועים.

לנוכח כל האמור לעיל, מסתמן שפוטנציאל שבירת הארגון והמבנה של הכוח במתאר לחימה זה מועצם מאוד ביחס למתארים אחרים. הדבר מייצר שני אתגרים:

א. רה"ארגון מבנה הכוח תוך כדי הלחימה מול שחיקה גדולה של הכוח ומאפייני המתאר: חושך, רעש, היעדר מרחב לתנועה וכדומה.

ב. ארגון ומבנה הכוח (בדגש על אורגניות וסדר התנועה) נתפסים כמרכיב ביצירת ודאות עבור הלוחם והמפקד וגורם מפצה לתחושת הכאוטיות וחוסר השליטה המובנים בתת"ק. עם זאת, בלחימה עצמה קיימת סכנה להתפרקות ושינוי המבנה הקיים ובכך העצמת אי-הוודאות. שברירות המבנה עומדת בניגודיות למשקל הרב המיוחס עליידי המפקדים והחיילים לאורגניות כחלק מהתנאים שתורמים להצלחת המשימה.

דיון

1. חדשנות התווך

העבודה הנוכחית מצביעה על כך שקיימת שונות רבה בין הדרגים, הן באופן שבו נתפס איום התת"ק והן במידה בה נתפס המענה כחדשני. ככלל, הפער בין המדרגים הוא טבעי, ונמצא אותו קיים גם במתארי הלחימה האחרים, כאשר כמעט לעולם דרג המפקדים יחוש שליטה ובטחון חזקים יותר לעומת הלוחמים. תחושה זו מועצמת במיוחד בתחום לחימת התת"ק שנתפס עליידי הלוחמים והמפקדים הזוטרים כמתאר

חדש, ייחודי ומאיים, בשעה שהמפקדים מדרג הביניים ומעלה נטו להפחית את מידת החדשנות שבמתאר.

ככל שעלינו במדרג מצאנו יותר ויותר אמירות שמפחיתות את מידת החדשנות שנדרשת בלחימה בתת"ק. מצדדי גישה זו מצביעים על דמיון רב בין מאפייני הלחימה בתת"ק למאפייני הלחימה בלש"ב, יעד מבוצר וכדומה. לעומתם, הדרגים הזוטרים יותר רואים לחימה זו כחדשנית וייחודית ושונה באופן מהותי ממתארי לחימה אחרים שבהם לחמו או התאמנו. עבור הלוחמים והמפקדים הזוטרים לחימה בתת"ק נתפסת כאיום חדש שאין ביכולת כוחות חי"ר רגילים להתמודד איתו והוא מצריך פיתוח של אמצעי התמודדות אחרים מהקיימים (כגון: טכניקות לחימה ייחודיות, אמצעי לחימה ייעודיים).

תפיסתם של מפקדים מדרג הביניים והדרג הבכיר יותר יכולה לנבוע מניסיון קרבי עשיר יותר, חשיפה למודיעין ובקיאות באיום התת"ק. לצד התחושה של מפקדים כי תחום לחימת התת"ק אינו ייחודי ושונה ממתארי לחימה אחרים, הם (בניגוד ללוחמים) עוסקים בנושא ובפיתוח טכניקות לחימה, דבר המאפשר בניית תחושות שליטה ומסוגלות – תחושות שנעדרות מהדרגים הנמוכים, שנמצאים במקום מובל ופסיבי.

לתפיסת התת"ק כחדש ומאיים השפעה ישירה על הנכונות והמוכנות של הלוחמים והמפקדים הזוטרים להתמודד עם האיום והלחימה בתווך. מאפייני התת"ק וראשוניות העיסוק בנושא מעצימים את תחושות החרדה והפחד בכלל הכוח ובדרג הלוחמים בפרט, ועל-כן חיוני לתת לכך מענה פיקודי מתאים.

ייתכן שהסבר נוסף לפער זה נעוץ בתפיסה דיכוטומית של מהות ההשתנות בטבע העימותים והוויכוח המצוי בתחום (לרר ועמרם-כץ, 2011).

2. רלוונטיות ולגיטימיות המשימה

קיימת הסכמה שהתת"ק הוא אחד ממאפייני שדה הקרב הבא בגזרות הלחימה השונות וכי כלל הכוחות ייתקלו בו. מנגד, קיימת שונות בשאלת רלוונטיות הכניסה לתווך – מהם הסיבות והצידוקים לכניסה לתת"ק ומהם מאפייני הכוחות שיכנסו וילחמו בו.

הכניסה לתווך נתפסת על-ידי לוחמים ומפקדים (כולל מפקדים בכירים) כמשימה המיועדת לכוחות מיוחדים שמאופיינים בצידוד ייעודי, אורגניות ומומחיות בתחום. בקרב היחידות הגדודיות (יחידות 2 ו-3) ניכרה תחושה שכניסתם לתווך תתרחש

רק במקרי קיצון שיקבלו צביון מבצעי וערכי ייחודי (כגון: חטיפת חייל, מידע מודיעיני איכותי). מנגד, בקרב היחידה הראשונה, המיוחדת, שררה הבנה שכניסתם למערך תת־קרקעי היא מציאות ודאית בקרב העתידי וכי הם יידרשו לעמוד ביעדים תת־קרקעיים מבצעיים איכותיים (כגון: מפקדות תת־קרקעיות).

להערכתנו, השונות בין היחידות נובעת מפער המשגתי בהגדרת המשימה והתווך. המושג תת"ק הוא מושג כולל לצורות מבנים שונים שהשותף לכולם הוא בנייתם מתחת לפני השטח. מבנים אלו נבדלים זה מזה בגודלם, במורכבותם ובייעודם. מהשיחות שערכנו עולה שהדימוי הרווח של תת"ק הוא מפקדה תת־קרקעית / בונקר שליטה גדול ומורכב ללחימה וכי מרבית מהמראיינים התקשו להמשיג צורות נוספות של מתארי לחימה בתווך התת־קרקעי. הדימוי הרווח נוצר מחוסר ידע של מפקדים ולוחמים על הצפוי להם בקרב והפיכת המושג תת"ק לשם כולל ליעדים שונים ללא אבחנה לשונות האיכותית ביניהם (כגון: אין אבחנה בין מספר החללים וגודלם בתת"ק).

העדר הידע המודיעיני בקרב הכוחות הלוחמים מייצר ואקום בדימוי וכידע על התת"ק - ואקום אותו משלימים הכוחות בדימויים שלקוחים מעולמם הפרטי (קרי - סרטי מלחמה, סיפורים, שמועות וכדומה). מהשיחות שערכנו עולה שהדימוי שנוצר בקרב הכוחות הוא דימוי דמוני של מתאר קיצוני יחסית ומורכב, הדורש מומחיות בהתמודדות איתו.

הדימוי הדמוני מעצים את תחושת הכוחות בנוגע לחוסר מוכנותם המקצועית והמנטלית ללחימה זו ואת תחושת חוסר המסוגלות של הפרט בהתמודדות עם האיום ומשפיע על נכונותו להילחם במתאר זה. לאור הדימוי המורכב והמפחיד שנוצר לתת"ק, אפשר להסביר גם את הצורך של הלוחמים והמפקדים בצידוק ערכי־מבצעי גבוה לכניסה לתווך. הלחימה בתווך נתפסת כמשימה בעלת סיכון גבוה וכמשימה אליה הכוח לא מוכן ולא כשיר ולפיכך עולה דרישה לצידוק משמעותי לעצם הכניסה והלחימה במתאר.

3. גורמים מלכדים ומפרקים

לצד כשירויות ויכולות פיזיות, לחימה אפקטיבית נשענת גם על חוסנם המנטלי של הפרט והמסגרת הנקודת הקיצון של הקרב. בעת הקרב מופעלים על הפרט והמסגרת כוחות ומאפיינים שעשויים לפרקם מבחינה פיזית ומנטלית, כלומר מכלול פעולות ומאפיינים שמוציאים את הלוחם והמסגרת מכלל איוון וממצב לחימה אפקטיבי.

למשל: קשיים פיזיים (רעב, צמא, עייפות, עומס פיזי), רעש, שחיקת כוחות ונפגעים, עמימות ואי־ודאות. מול מאפיינים וכוחות אלו נעשים מאמצים ופעולות שמטרתם חיזוק הפרט והמסגרת ושיפור אפקטיביות הלחימה שלהם. דוגמה לגורמים אלו: אימונים, תרגולות, תוד"א, אורגניות, לכידות המסגרת וחיזוק האמון בחברים, במפקד, כאמל"ח ובמסוגלות האישית.

למרות שכוחות אלו הם מאפיינים קבועים של כל שדה קרב באשר הוא, נראה שהמאפיינים הייחודיים של התת"ק מעצימים בצורה קיצונית את המאפיינים והכוחות המפרקים של הפרט והמסגרת.

מהשיחות שערכנו עולים מספר גורמים בולטים שמחלישים את תחושת המוכנות והמסוגלות של הלוחמים להילחם בתת"ק:

- העצמת דימוי האויב.
- מאפייני סביבת לחימה - צפיפות, חושך, רעש, מרחב לחימה של 360 מעלות.
- פגיעה בחושים - שמיעה, ראייה.
- נפגעים - פוטנציאל גבוה לשחיקה של הכוחות, ריבוי נפגעים וקושי בטיפול ובפינוי.
- שיבוש סדר ומבנה הכוח (דיס־אורגניות).
- היעדר מודיעין ותמונת מצב מקדימים.
- צמצום יכולת הפו"ש של המפקד במתאר - כגון: מאפייני המרחב, היעדר קשר בין הכוחות.

גורמים מפרקים אלו מועצמים אף יותר לאור ראשוניות ומבנה האימון בתת"ק. בהיעדר טכניקות קרביות סדורות ובהיעדר זמן אימון מספק, מצד אחד מייצרים חשיפה למתאר התת"ק ולגורמים המפרקים המאפיינים אותו, ומאידך, האימון אינו מספק לכוחות פתרוניות להתמודדות אפקטיבית עם המתאר והאיום. בשל כך, מועצמת תחושת חוסר המסוגלות והפחד מפני המפגש עם התורן.

מול כוחות אלו אנו מחויבים להפעיל כוחות מנוגדים בתהליך בניין הכוח והפעלתו כך שתישמר הכשירות המנטלית של הפרט והמסגרת לאורך כל הלחימה (ולאחריה). לאור השיחות שערכנו אפשר לציין מספר גורמים בונים שמשמעותיים לתת"ק:

- טכניקות לחימה.
- הסדרת היררכיית הפיקוד.
- טכנולוגיה ואמל"ח.
- אימונים והכשרות.
- צידוק ומשמעות למשימה.

מבין היחידות שנבחנו, ניכר כי היחידה הראשונה הפגינה תחושת מסוגלות גבוהה יותר מול משימת הלחימה בתת"ק. הפער בין היחידות נובע להבנתנו מהעצמת הגורמים הבונים והמלכדים בקרב היחידה הראשונה. יחידה זו גיבשה את טכניקות הלחימה, התאמנה אימונים רבים ואיכותיים למרבית מהמסגרות היחידתיות וכן ניתנה משמעות למשימה שנתפסת עבורם כייחודית וכהולמת את ייעודם המבצעי.

4. בחינת הנחות יסוד

לדעתנו, השאלה על מידת החדשניות שמציב איום התת"ק מהווה הזדמנות לבחון הנחות יסוד שמנחות את התפקוד הקרבי של כוחותינו. השאלה הנשאלת היא האם פיתוח מענה אפקטיבי לאיום הוא פיתוח של מרכיבים קיימים בלבד (למידה ממעלה ראשונה) או שנדרש פיתוח אחר (למידה ממעלה שנייה). לדוגמה:

- מיקום המפקד ואתוס ה"אחרי" – בעבודה עלתה שאלה האם מיקומו של המפקד בחזית הלחימה משרת את אתגרי הלחימה בתווך בצורה אופטימלית, תוך הבחנה בין דרגי הפיקוד השונים (מ"מ/מפק"צ, סמ"פ, מ"פ). כל יחידה אפיינה את אחד מהמפקדים הנ"ל כמשמעותי וחיוני ללחימה ואף פיתחה סוג של תלות בו ובנוכחותו בלחימה עצמה. עם זאת, פוטנציאל שחיקת הכוחות הגבוה וריבוי הנפגעים העלו את החשש מפני פגיעה במפקד זה. החשש מפני פגיעה במפקד עורר את שאלת נוכחותו בלחימה לאור השלכות הפגיעה בו להצלחת מימוש המשימה.
- אורגניות – הלחימה ככלל והלחימה בתת"ק בפרט נשענות על הנחת יסוד של האורגניות בארגון הכוח לקרב. תפיסה זו משרתת צורך בכיטחון ובשליטה מול חוויית הקרב. בשיחות ביחידת הגדס"ר וגדוד החי"ר עלה צורך גדול בהפעלת צוותים אורגניים, הפועלים יחד לאורך זמן – צורך שנועד לפצות בין השאר על המאפיינים הכאוטיים של הלחימה בתווך. מנגד, בלחימה בתת"ק קיימת סכנה

שמרכיב האורגניות יהיה מהראשונים שייפגעו ויערערו את הכוחות עוד יותר.

היחידות שחוו את האימון כמסודר וכבעל טכניקות לחימה ברורות, ייחסו חשיבות פחותה יותר לאורגניות כתנאי להצלחת הכוח בלחימה בתת"ק, וזאת בניגוד ליחידות שחוו את האימון כראשוני וייחסו חשיבות יתר לאורגניות. לדעתנו, הסיבה נעוצה בכך שהטכניקות הקרביות יוצרות שפה אחידה ומשותפת בין כלל הלוחמים ופעמים רבות מהווה תחליף לתקשורת מילולית. לכל אחד בכוח ברור, בכל נקודת זמן, מה עליו לעשות, דבר שמפחית את התלות באורגניות הכוח. מומלץ לבחון את מידת ההתבססות על מרכיב זה בלחימה בתת"ק. דרך אפשרית להתמודד עם הדיס־אורגניות היא הכנסתה כמרכיב מובנה בתוך האימונים.

- מומחיות – ניתוח של כלל הממצאים, מצביע כי קיימת הנחת יסוד על צורך במומחיות בהתמודדות עם הלחימה בתת"ק. צורך זה ממומש באמצעות יצירת מומחיות של מסגרות לחימה ספציפיות – יחידות מיוחדות או/ו מסגרות לחימה (מחלקה/פלוגה) בתוך שלוש היחידות שנבחנו. מומחיות היחידות באה לידי ביטוי הן בפיתוח טכניקות לחימה מתאימות, שימוש באמל"ח מתקדם וייעודי וביצוע הכשרה ואימונים. יצירת מומחיות זו עומדת בסתירה להנחה שמתאר התת"ק יהיה רווח בעימות העתידי וכי כלל הכוחות ייתקלו בו ומעלה שאלה האם לחימת התת"ק מהווה כשירות בסיסית הנדרשת מכל לוחם ומסגרת או שמא היא כשירות ייעודית הייחודית למסגרות ספציפיות.
- המענה המבצעי – ההתייחסות ללחימה בתת"ק כאל עוד מתאר שדורש הפעלה של כוח חי"ר טקטי עשויה להכתיב צורת חשיבה והתמודדות קונבנציונלית עם האיום. מנגד, אפשר לשאול האם ייתכנו דרכי התמודדות אחרות מצד הכוח הטקטי, כגון: שימוש בחבלה וצוותי חה"ן, שימוש בגז (מדמיע, עשן), שימוש באמצעי רעש שיכולים לפגוע ולשתק את האויב התווך ועוד.

סיכום

כמה הבנות מרכזיות מפרק זה:

1. ייחודיות התת"ק

התת"ק נחווה באופן שונה וייחודי בקרב הלוחמים והמפקדים בכל היחידות, ללא קשר למידת העיסוק והאימון שלהם עם הנושא. עם זאת, מצאנו פער משמעותי בין תפיסת הפיקוד הבכיר יותר ובין הדרגים הזוטרים. בשעה שהדרגים הבכירים יותר נטו לצמצם את מידת הייחודיות של התווך, הדרגים הזוטרים ראו בו משהו חדש, ייחודי, מאיים מאוד על גבול הדמוני. פער תפיסתי זה נעוץ במספר גורמים: ניסיון מבצעי והכשרתי במתארים דומים (ניסיון שנעדר בקרב הדרגים הזוטרים), ופערי מודיעין וידע ומידת המפגש הבלתי האמצעי של הלוחמים עם התווך דרך האימונים. לדעתנו, פער זה יכול להוות נקודת עיוורון של הפיקוד הבכיר באופן שבו הוא תופס ומבין את מוכנות כוחותיו למשימה.

2. האבולוציה של ההתמודדות

אפשר להתייחס לשלוש היחידות כרצף התפתחותי של התמודדות ארגונית ומקצועית עם התת"ק. מצאנו שקיים יחס בין משך ההתמודדות ואופן ההתמודדות עם הנושא (דרך המש אבני בניין הכוח), ובין תחושת המסוגלות האישית והיחידתית בהתמודדות עם המשימה. יחידה שאופיינה באימונים רבים ותדירים עם טכניקות קרביות ברורות ומגובשות (שסייעו בשמירה על כשירות), אופיינה בתחושת מסוגלות רבה יותר, ללא קשר לייחודיות התת"ק שנחוותה באופן דומה. מנגד, יחידות שאופיינו באימון "על הדרך", קרי, אימון לא מספיק מגובש מבחינה מקצועית, ללא גיבוי בזמן ומרחב מתאימים, ללא הכנה וליווי מתאימה של דרג הפיקוד את הלוחמים וכדומה - אופיינו בתחושת חרדה וברמת מסוגלות נמוכה לביצוע המשימה.

3. הכשרות ואימונים

לאור ייחודיות התת"ק, ההכנה היא כי התמודדות אפקטיבית עימו נבנית לאורך זמן. כמו כן, לאור ההנחה שאיום התת"ק רלוונטי לכלל הכוחות המתמרנים, עולה הצורך בבניית תוכנית הכשרות ואימונים סדורה הן לכוחות הסדירים והן לכוחות המילואים. לראיתנו, בעולם הסדיר תאוגר התוכנית

באופן שילוב ההכשרה והאימונים לצד עומס כשירויות נדרשות וכן בקיומן של תשתיות מתאימות. כבר במצב העכשווי, לוחם החי"ר נדרש לעמוד ברמת כשירות מספקת במגוון רחב מאוד של כשירויות שלהן אין תמיד זמן ומשאבים להכשרות ואימונים מספיקים. הפיכת הכשרת הלח"ק לעוד כשירות שנוגעים בה באופן שטחי וספוראדי, לא רק שלא תייצר מוכנות מקצועית אלא גם תפגע בתחושת המסוגלות.

בעולם המילואים – במצב העכשווי מרבית מלוחמי המילואים לא הוכשרו והתאמנו (כולל בשירותם הסדיר) בלח"ק. עם זאת, לאור ההנחה שמרבית מהכוחות המתמרגים ייתקלו בלחימה בלח"ק, אזי עולה באופן ניכר הצורך בבניית מערך הכשרה ואימונים גם לעולם המילואים, בדגש על הכשרות "זמן יקר".

4. המפקד כמתווך וכמוביל

ייחודיות התווך והחששות הגדולים שהוא מייצר ללוחמים, מעצימים מאוד את חשיבות תפקיד המפקד כמתווך וכמוביל. המפקד נדרש לתפקד במרכזו של ואקום תפיסתי שקיים בין הדימוי של התל"ק, שנוצר בקרב הלוחמים, ובין המציאות בפועל של התווך. במקום זה על המפקד להשלים את פערי הידע, לתת את הלגיטימציה והצידוק למשימה, לארגן ולאמן את הכוח ולייצר תחושת מסוגלות בקרב הלוחמים. להערכתנו, ביחידות בהן האימון היה ראשוני ולא בשל, המפקדים הזוטרים עברו תהליכים מקבילים לאלו של הלוחמים ואופיינו בתחושות דומות. מפקדים אלו לא הצליחו לשמש כמתווכים של התווך וכמפקדים אפקטיביים עבור הלוחמים. מנגד, ביחידות בהן האימון היה מתקדם ובשל, המפקדים הזוטרים מימשו את הציפיות מהם כמפקדים מובילים הן בהיבט הפיזי והן בהיבט המנטלי של הבניית התווך ללוחמים והקניית תחושת המסוגלות.

כיווני פעולה נוספים:

1. בניית תוכנית הכשרה ואימונים

שמותאמת למספר צורות הפעלה, כגון: הכשרה סדורה במהלך ההכשרה בבא"חים, הכשרה בקרב פלוגות מבצעיות, הכשרה לכוחות מילואים במסגרת לכנות האימון ובמסגרת "זמן יקר".

2. ביצוע אימונים שלמים

תיאור מאפייני האיום והקניית דרכי התמודדות אפקטיביים עימו. כלומר, המלצתנו היא שיש לבצע אימונים מסודרים וממוקדים כדי לבנות את תחושת המסוגלות של הלוחם במפגשו עם התת"ק. באימונים "חסרים", קצרים ולא ממוקדים, רב הנזק על התועלת.

3. תדריך מפקדים הכולל התייחסות למאפיינים מנטליים

לדעתנו, צריך להקדים, בהגדרה, תדריך פיקודי לכוחות הלוחמים טרם ביצוע ההכשרה והאימון לתווך. לצד דגשים מקצועיים, התדריך חייב לכלול חשיפה מודיעינית רלוונטית וריאלית למהות ואופי המפגש הצפוי עם התת"ק, וכן התייחסות לרלוונטיות וחשיבות המשימה בכניסה לתת"ק.

4. הכנת מפקדים לפני ההכשרה והאימון

כדי לפתח בקרבם תחושת מסוגלות ולהעניק להם כלי התמודדות טרם אימון המסגרות.

ברצוננו להודות למפקדים ואנשי מקצוע מתחומי מד"ה ומודיעין, שהערותיהם הבונות סייעו בכתובת העבודה: תא"ל רוני נומה, אל"מ אמיר ברעם, אל"מ ירון פינקלמן, אל"מ רסאן עליאן, רס"ן ירון שרוני, רס"ן שרית עמרם-כץ, רס"ן הדס מינקה, רס"ן עידו יקותיאל וסרן מאיה מקאי.